

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

JANKOVICS JÓZSEF

Pálóczi Horváth Ádám verse Ányos Pál haláláról

Ányos Pál költő-tanár 1784 júliusában Székesfehérvárról nagy testi kínok között Veszprémbe kocsizott, hogy ott Koncz József orvosdoktor megszabadítsa őt szenvedései okától. A kezelés azonban nem volt eredményes: a beteg súlyos fizikai és lelki gyötrelmek közepette szeptember 5-én elhunyt. Barátja és költőtársa, Pálóczi Horváth Ádám Füredről vagy Szántódról átjárván hozzá látogatóba, hogy felvidítssa és verseivel-nótáival elterelje figyelmét a földi nyomorúságáról, tanúja lehetett látomásos végnapjainak, miközben Ányos költészetével is alaposan megismerkedhetett, sőt arról beszélgetve még poétikai kérdések tisztázására is futotta idejükből és a nagybeteg költő erejéből. Ányos halálára írott verséből, illetve a halott költő verseit összegyűjteni és kiadni készülő Batsányihoz címzett egyik leveléből értesülhetünk róla, hogy egy ilyen alkalommal, közel járván már a halálhoz,

egy nálunk forgó énekjéről beszélgetvén, szokásom szerént magyaránn meg mondtam, hogy énekjeinek egy nagy híjja van; tudni illik, hogy a' quantítások, az Áriának tactussával ritkánn egyeznek. Helyben hagyta jegyzésemet, és meg vallotta, hogy ő arra tudva nem vigyázott, megengedte volna tehát az ő jó szíve, hogy verseinek más fogyatkozásait is megmondjam. – Meg engedem én azt: hogy felette szép Ányos úgy is a' mint van: a tűz, elevenség, kedvesség mindenütt annyira megvan benne, hogy nem elég neki az a' ditséret, mellyel őtet vagy a' Museumban, vagy a' nekem küldött Leveledben meg-ditsérted.¹

Horváth Ádám egyik ilyen látogatásakor a „Beteg Páter” hat nappal a halála előtt az alábbi verset ajándékozta kollégájának:

Barátom!
Mivel érdemlettem érzékenységedet?
Hogy érettem búra süllyefzd víg Lelkedet,
Hogy ér'tem keseregj; hogy ég' végzésével
Vígafztald fzívemet jobb sors' reményével,
Nem vagyok, sem véred, sem régi barátod,
Tsak azólta fzeretfz, hogy kínomat látod.

1 PÉTERFFY Ida, *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, Bp., Akadémiai, 1985, 169.

A kis költeményt a megajándékozott őrizte meg Ányos halálára írt *Igaz Barát* című versében, s az idézet paratextusában még azt is megörökítette a keletkezés körülményeiről, hogy „verset kezdte felelni, amint bírta szegény a kezét (...) De ezeket is alig írhatta, mikor a halálos nyavalya egész testét ellankasztván hatod napra meg is holt”.²

Pálóczi Horváth Ádám egyébként érdemdús halotti búcsúztató versére nem sok szót pazarolt irodalomtörténet-írásunk. Annál pozitívabb fogadtatásával nem találkoztam, mint azé a „jámbor Pap úr”-é volt, aki Pálóczi *Hol-mijának* „tsalfáb-bacska versein”, erotikus utalásain, szókimondásán és néven nevezésén felháborodván „kitépte az Ányosról írt méltató verset és az egész kötetet a tűzbe vágta.”³ A könyvrombolás története lehet persze anekdota is – de annál beszédesebb. A verset a korral foglalkozó szakirodalomban nem szokták emlegetni. Horváth monográfusa, Péterffy Ida is alig tesz többet, mint megismerteti az olvasót az *Igaz Barátság* narratívájával. Bevallom, magam is csak Ányos Pál halálának körülményeit kutatva vettem elő. S nem is szabadultam többé tőle.

Horváth Ádám 650 sornyi, *Igaz Barát* című versének műfaját „elégia”-ként határozza meg, de e megjelölés a vers alaposabb ismeretében gyanússá válik, mert éppen az a műfajtagító-elegyítő, kísérletező költői törekvés teszi figyelemre érdemessé, amelyről e kötetben gyakran szó esik. Szerkezete, gondos komponálása, narratológiai összetettsége, létfilozófiai kérdései, Ányos költészetére való intertextuális visszautalásai, együttesen: tudatos költői programja a Horváth-életmű alapkérdéseinek egyik korai összefoglalójává teszi. Amit Horváth Ádám a *Holmi* I. verselésének legfőbb sajátosságául határoz meg a kötet összeállításakor, szintűgy vonatkozik az ott olvasható halotti búcsúztatóra. Az tudniillik, hogy „itt a rendetlenség [a] legjobb rend”.⁴

S ezen most én (a szerzővel együtt) nem a meggondolatlanság és a véletlen sorrendjeit, hanem az igen tudatos varietas-elvet értem, amely nemegyszer az utánzás játékosságában valósul meg. Az egy művön belül alkalmazott más-más műfaji jellemzők bátor egymás mellé rendelésével, a beszélő alanyának és alakjának változtatásaival, intertextuális-mitológiai utalásokkal – amelyek felismerése a kortárs olvasó számára érzéki örömet jelentett –, a szerző rejtekezésével, sőt bújócskázásával, a paratextuális elemek kitüntetetten fontos szerepével kíván váratlan és erős esztétikai élményt és hatást elérni.

Már a költemény *címével* és első *paratextusával*, a hozzáfűzött alcím funkciójú magyarázattal jelzi ezt a törekvését: *Igaz Barát*. Figyelemfelkeltésre ez a

2 „Higgy, remélj, szeress!” *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*, s. a. r., jegyz. JANKOVICS József és SCHILLER Erzsébet, utószó JANKOVICS József, Veszprém, Vár Ucca Műhely, [2007], 89, 203–205.

3 HEGYI Ferenc, *Pálóczi Horváth Ádám*, Debrecen, A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1939, 34.

4 *Holmi* I, 8, 10–30.

szintagma bőven elegendő. De miről is, kiről is van szó? Milyen lehet az az igaz barátság? A főhős az igaz barát vagy a szerző? Vagy mindkettő, és akkor az *Igaz Barátság* lenne a pontosabb cím? Vagyis a két barát viszonyáról, az igaz barátságról szól az ének? Halmozódnak azonnal a kérdések.

Az alcím segédkezet nyújt:

A' ki a' boldog emlékezetű Páter Ányos Pált, mint életében kedves Barátját, az ide íratott első Elegiában, kínos beteg-vóltáért siratja, a' régi Poeták' költeményi fzerént; a' másodikban, Kerefztyén módonn Papossan bátorítja; a' harmadikban pedig, meg-hólt kedves emberét kesergi; és hóltá utánn álmában befélgetvén vele, el-bútsúzik tőle.

Tehát e pontos szerkezetet kijelölő szövegrészből kiderül: a háromrészes elégiában a megboldogult kedves barátot, Ányos Pált siratja Horváth Ádám, a vers szerzője. Az első versszak a még élő, sebeitől szenvedő Ányos páttert szólítja meg szerzőként, ám azonnal át is adja a szót egy Nimfának. A szerzői én tehát ezután egy Nimfa képében beszél, aki szánja a beteget a szenvedéseiert, ám szerző-Nimfa rögtön, még ugyanebben a strófában átadja a szót a megszólított betegnek, ugyanis a Nimfa az ő képében-nevében és személyében (egy-egy első személyben) mondja el a fájdalmakat, panasolja fel az egeknek a rá bocsátott kínokat. Erre a közvetítő Nimfára, a háromszoros személycserére a narrációban valószínűleg azért van szüksége a szerzőnek, mert a panaszkodás már-már az istentagadással ér fel – pogány istenekével és a keresztényekével egyaránt –, s ez utóbbit saját képében sem a pálos szerzetes Ányos, sem a protestáns Horváth nem vállalhatja.

A beszélő nem ismeri olyan nagy bűnét, amellyel ezt a méltatlan szenvedést kiérdemelte volna, ezért Isten gondviselésében kénytelen kételkedni, azaz újabb, bármely eddiginél is nagyobb vétket elkövetni. Talán mégis inkább a lélekvándorlás ugyancsak keresztényhez nem illő meséjében érdemesebb hinni? Mert akkor őbelé Orféus lelke költözött, aki már kétszer is megjárta a poklot, mivel ő most valóban pokoli kínokat él át. Vagy nem is a művész-előd volt igazában bűnös, hanem az az emberi lény, akinek lelke Orféusba szállt? Ugyanis akkor, amint Orféus „szép éneklésével” győzhetett a „feneketlen pokol mélységével”, úgy

Bírhathna Lelkem-is versek' fzerzésével
Ezen Pokolbeli kínnyaim' terhével.

Orféusból Ovidius Názó testébe költözött a lelke, s nemsokára számkivettett Rómából, s közel kétezer év múltán az istenek észlelvén, hogy „Nálunk a vers írók nagyon ritkulának”, s „Hogy várja Lelkemet Pannonia tállya”, Mercurius hazairányítja lelkét „Szám-kivetett Názó Hazája' helyére”, sőt még

Adott-is egy deli teftet a' kezére,
A' kivel élhetne bús Lelkem kedvére. (...)
 Ányos régi Magyar Nemzetnek fűlettem
Görög 's Deák utánn Magyar Nemes lettem,
Hajdani munkámat el-sem felejtettem
Született nyelvemenn verset fzerzegettem.

Ahol csak lehet, Horváth kihasználja az alkalmat, hogy Ányos költői tevékenységére irányítsa a figyelmet. (Valóban sokra tartotta költészetét, három versét is felvette az *Ötödfélszáz Énekek* közé.⁵)

Ányos az előző életeiből, a költőelődök – hiszen mindketten a szerelmi érzés megszólatatói voltak! – példájából okulván lemondott a világi örömről, s Remete Szent Pált választotta követendő például, és beállt a pálosok rendjébe, ahol a költő-ösök tehetsége kitündöklött belőle, s dicsőségére vált rendjének. Ám szenvedései nem múltak: a képirók az ő testét fessék meg, ha szenvedő embert akarnak megörökíteni; kínjait Herkules sem bírná elviselni, fájdalmai az asszonyok által széttépett Orféuséval, Zizifuséval, Prometheuséval vetekednek, teste Pandora mérgező pikszisétől sorvad. A thrák nők által szétszaggatott Orpheusz esete – igen árulkodóan felbukkan a holt költő önelemzésében is: a dühös asszonyok

Tán én reám jöttek nyavalya formában,
Hogy teftem enyhülést nem kaphat kínnyában.

Vagy a Múzsák vélték őt Árionnak és elevenen megnyúznák, mint a mitológiai elődjét? Ő ekként sem vétett:

Hifzem én senkivel próbára versemet
Nem tettem, hogy azért bántnátok Lelkemet.

(Orpheusz-Ányos és Arion közelsége a szövegben esetleg nem véletlen: Kazinczy Horváth Ádámot aposztrofálta a „magyar Arion” címmel.) Mindenesetre már Eskulápius orvossága, Apolló flastroma sem használ, élete befejezéséért könyörög védőszentjének. Ezt kéri az Egektől is, s nyelve elakad a sok panaszkodástól, kínjai előszámlálásától. Ha volt is ihlete a versíráshoz, végül csak szenvedő testébe zárt lelkének siratásához maradt ereje.

Fárad a versszerző is, s az első részt keretbe zárja, visszavévén saját hangját és képét a Nimfától:

5 *Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál; Titkos Polyxena; Egy hív szívnek kedvese sírja felett való panaszi, ÖÉ, 207–209. sz.*

– Bádgyad ez Nimfa-is közös siralmában;
Beteges Barátján fzanakozásában.

Ezután a szerző egy újabb paratextusi közléssel zárja az első részt, vagy nyitja meg a másodikat? „Ezeket a’ beteg Atya kedvessen vette ugyan, mint Verseket, de azt felelte, hogy nem keresztyén Versek. A’ Poeta azért így kezdi magát észre venni.”

A második rész – beszéd – újabb költői alakoskodásokkal lepi meg az olvasót, teszi mozgalmassá a verset. A szerzői én ellentétébe fordítja az első beszédnek egészen az istentagadásig merészkedő pogány mondatait, elutasítván azokat, mivel nem keresztyén szellemiségű gondolatok, hiszen igenis van Isten és annak „bölcshatóság”, amely előtt ismeretes „Ányos Pál nyögése”. Ha késik is a segedelem, nem marad el – majd amikor nem is várja, akkor jön el. Sorsát viselnie kell, mert a Fatum, az egek rendelése az oka, nem a „forgó szerencse költött kerengése”. A csapások pedig nem büntetések rajta, hanem atyai próbák. S ha most sujtoló kézzel rá is bocsátotta őket, egyedül a túrés használ a kínok ellen, a mennyben pedig majd Isten jobbán együtt vigasztalódik a boldog lelkekkel. S újfent Ányos költői tevékenységére hivatkozva kínálja fel a szenvedéstől való menekülés lehetőségét és útját, a költőtárs életrajzából merítve az ötletet. A paptanár ugyanis nemrégiben Székesfehérváron azt a feladatot kapta egyházi előljárójától, Nagy Ignác püspöktől, hogy katolikus énekeskönyvet állítson össze, saját szerzeményekkel is kibővítve a kanonizált szövegeket. Bizonyítsa hát be, hogy pap az Isten házában – ébresztgeti a nagybetegben a költőt barátja:

’S adj a’ Szentegyháznak éneklő fájában
Verseket; kiket írfz, ’s írtál mostanában.⁶

A szerző ekkor újfent alakot vált:

Ez Vers-író pedig, ki *Nimfa*’ képében
Nem kerefztyén verset adott a’ kezében
Nem rég’ ez kerefztyén Papnak, a’ helyében
Ekképp’ énekelget ez Páter’ nevében:
Jésus! Én öröömöm édes fzemem’ fényne!
Idvességem’ fzarva, életem’ reményne!
Bűneim’ váltsága, Menny-orfzág’ ösvényne!
Hívek’ fzerelmese, Lelkem’ Vő-legényne! (...)

6 A kötet meg is jelent: *Énekek Könyve szükséges Litaniakkal és Imádságokkal A’ Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház Isteni Szolgálatjára*, Pest, Fűskuti Landerer Mihály, 1785.

Ez az emelkedett versrészlet kifejezőképességét tekintve akár szöveg szerinti idézet, átvétel is lehet valamelyik katolikus vagy protestáns énekeskönyvből.⁷

A második beszélgetés utolsó, a betegnek Jézust magához szólító strófája után újabb, szerzővé való visszaalakulással különös, paratextus jellegű szövegszöveggé, *intarziát* hoz létre Horváth Ádám: „Érre a' beteg Páter ezt kezdte felelni a' mint bírta szegény a' kezét:” – s ez alá *montázsolja* be a fentebb már idézett, neki ajánlott Ányos-verset! Majd egy újabb életképszerű, minden bizonnyal *referenciális* vonatkozásokat is tartalmazó kiszólással fejezi be a beszédet: „De ezeket-is alig írhatta, mikor a halálos nyavalya egész testét el-lankasztván, hatod-napra meg-is holt; halálát hallván a' Vers-író álmában így beszélget a meg-hóltal”. A megbízhatónak tűnő (a fentebb ugyancsak idézett levelével azonos, önreflexív) emlékkép után kezdődik a harmadik beszélgetés. Egy érdekes *verstani* élnékítő fordulatot is végrehajt költeményében: a saját monoton, négyes rímű tizenkettesei közé beiktatja az Ányos-vers modernebb, a korizlésnek jobban megfelelő *aabbcc* párrím-képletét.

A harmadik beszélgetés szintén a poétikai változatosság jegyében alakul: egy *álombeli párbeszéddel* indul az immár halott Ányos és a Poeta, vagyis a szerző között. Az szituációnak megfelelően viszont nem az élő, hanem az elhunyt szólítja meg, serkenti fel az élő költőt. A költemény *verstanilag* is újdonságot hoz: a párbeszéd menetét követve felbontja a strófákat, illetve a halott strófazáró 6-os (mintegy belső rímnek számító) félsorára a Poeta szakaszkezdő, ám az előzményre rímelő félsorával válaszol; de 3-as, nem rímelő negyedsorral is felel. S egy újabb csavarás: az alvó poéta nem tudja eldönteni, hogy az élő Ányost látja, vagy a halott jelent meg neki. Horváth ügyes *retardálással* kis ideig még eldöntetlenül hagyja a kérdést, az álom és a való, a jelen és a múlt igealakjainak keverésével pedig bizonytalanságban hagyja az olvasót is:

Poeta.

(...) Eleget hánykodom, de fel-nem találok
Ha vallyon e' fzőzat igaz-e vagy álom?
Mert úgy tetzik Páter Anyos vagyon nálom.

Halott.

Az vagyok igen-is a' kinek gondolál.

Poeta.

Így tehát tsak álom talám az a' Halál,
A' mellyel előttem el-hírelve valál,
Hanem-ha előttem Pál, áll-ortzával áll.

7 Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a *Jesu meine Freude* evangélikus korál szövegének hatására gondolunk, amelyre és amelynek dallamára Horváth maga is utal az *Ötödfél-száz Énekekben*. (Csörsz Rumen Istvánnak köszönöm, hogy erre a megoldási lehetőségre felhívta a figyelmemet.)

Halott.

Én vagyok.

Poeta.

No – de hát élfz-e vagy meg-hóltál?
Mert nekem úgy tetszik élő-fzóval szóltál,
Te vagy-e hát a' ki Páter Ányos vóltál?

Halott.

Én vagyok 's a' vagyok, a' kinek gondoltál.

Poeta.

Szerelmes Barátom! be el-keseredtem,
Mikor Halálodrúl fzmorú hírt vettem,
Kivált azt nehezen, 's könyvezve fzenvedtem,
Hogy temetésedenn jelen nem lehettem.

Ezért hát kétszeres öröm szállt a költő szívére, hogy kedves élő emberét nézheti, akinek halála keserűségére esett volna, és a látvány még inkább olajat önt hű szeretetére.

A halott válasza újabb *késleltetéssel* fokozza a feszültséget:

Halott.

Szerelmes Barátom! való, hogy én élek,
Mert nem-is halhat-meg jól tudod a' Lélek;⁸
De ezen formárúl, mellyben most befzéllek
Tán Te-is úgy ítész, a' mint én itélek.

A poéta e kétértelmű közlés hallatán tovább bizonytalankodik, most azon morfondírozva, hogy álmában látja-e barátját, vagy pedig annyira elmerült a gondolkodásban, hogy önszugesztio áldozata lett.

A halott költőtárs megpróbál egyértelműbben fogalmazni:

Halott.

Ányos vagyok, a' ki befzéllek 's befzéltem,
De nem olyan Ányos, mint vóltam míg éltem.

8 Horváth a számára izgató kérdést végigvonultatja a filozófiatörténeten: „Nem tettem a lelket sem örökké valóvá, sem egyből másba költözővé Pythagorassal, nem tettem semmivé Hobbezivel, testté Volterral, szabad akarat nélkül valóvá Volffal, halandóvá Epicurussal, hanem azt állítom, hogy a Lélek egy személy, de testtel öszve-köttetett valóság; amely érzékenységek által érez, maga erejétől képez; a testet eleveníti, gondolkodik, szabad akarral bír, nem csak részetlen, hanem testetlen is, okos és értelmes, s olyan, hogy tudja magát, és a maga munkáját; és ámbár nem örökké való, de halhatatlan.” *Psychologia az az a' Lélekről való tudomány* [1789], Pest, 1792.

A szerző előtt még mindig nem világos, hogy milyen test az, amely megjelenik előtte, s erre a halott költő megnyugtatója: azért jelent meg előtte élő test alakjában, hogy megerősítsék baráti kapcsolatukat. A szerző – ezúttal ő szólítván „szerelmes barátom”-nak a megholtat –, bevallja: nem is remélt ilyen megtisztelő baráti szeretetet, hogy élő formában megjelenjen előtte.

Halott.

Úgy vagyon Barátom! mert mennél erősebb
Az igaz fzeretet, annál költsönösebb:
Nálom fzereteted mindennél bötsösebb,
Mert kezdete vala halálom' fzerző seb.

És most megint ravasz poétikai-retorikai fogáshoz nyúl a szerző, visszautalás-ként, az életbe visszarántó *külső és egyben belső idézetként*, kissé áthangolva, pozitívabbra fordítva, beiktatja Ányos hozzá intézett, s fentebb már idézett *versének variánsát*:

Nem vólt barátságom, sem pedig vérségem
Hozzád, sem hitbeli nagy kötelességem;
Kár, hogy veled hamar kötött egyességem
Illy hamar végezte velem együtt végem'.
Kínnyaibúl Lelkem mint-egy meg-éledett,
Mikor könyves fzemem meg-látott Tégedet;
Mível; a' mint rólad elmem vélekedett,
Kínom gerjefztette rám szeretetedet.

Ez a baráti gesztus gerjesztette magasabbra Ányos szeretetének lángját is, egy olyan korban – mint vallja –, amikor a barátságok csak haszonért köttetnek. Horváth viszont minden érdek nélkül szánta és szerette meg az ágyban kínok közt fetrengőt, s ez az igaz barátság biztos jele. Megint visszatér az irodalmár-lét jelentőségére és az irodalom szórakoztató-vigasztaló funkciójára:

Vóltál mindennapi bíztatóm 's vendégem,
Versekkel ofzlattad búm' 's keserűségem',
Mellyekben mivel vólt nagy gyönyörűségem,
Mint-egy könnyebbedett terhes betegségem.

A halott újabb részletekkel egészíti ki vallomását: búcsúzni jött hozzá, mégpedig kölcsönös búcsúzásra, mivel az nem történhetett meg, mert a költőtárs nem lehetett ott a temetésén. A szerzőt boldoggá teszi ez a közlés és főleg az a megtiszteltetés, hogy ő, aki még halált nem látott s él,

Még-is most eleven halottal befzélék,
'S engednek a' holtak társolkodni vélek.

Azaz mint Orpheusz, ő is bejuthatott a halottak világába. Itt a 'társolkodás' persze nem csupán a 'beszélgetés' jelentésben értendő, hanem – miként Gyöngyösi István *Márssal társolkodó Murányi Vénusának* címében – a baráti szövetség, 'szövetségkötés' értelem is hozzátársítandó. Ha valóban a szerző baráti érzésének viszonzása a halott látogatása, akkor elismeri, hogy azt ő készséggel elfogadja, mert

Úgy már meg-esmérem, hogy meg-érdemlettem,
Mert én *Páter Ányost* valóba fzerettem.

De felmerül a szerzőben a kétely, hogy vajon csupán egyedül ő érdemelte ki azt a megtiszteltetést, hogy „Értem egy darabig fel-hagytl az éggel”? A halott megmagyarázza döntését:

Te néked tartoztam. – de noha vólnának
Mások-is, kik igaz Barátim valának,
Féltem, hogy ha teftben meg-hóltat látnának,
Képtelenségeket rólam gondolnának.

S itt tegyük egy rövidke kitérőt. Horváth ugyan nyilatkozott Ányos betegségének természetéről, halálának körülményeiről, azonban bevallotta, hogy az igazi okot ő sem tudja, mert nem merte, vagy talán inkább nem tartotta illendőnek e túl személyes kérdést feltenni.⁹ Ez viszonyuk bizalmosságára is következtetni enged. Az itt olvasható sorok is utalhatnak ugyan valami, a seb eredetének okát körülvevő titokzatosságra, mindenesetre helyütt inkább arról lehet szó, hogy míg Horváthnál találkozásai miatt természetesebbnek tűnhet a jelenés magyarázata, a többi barátot, pap- és tanártársait, költő-barátait viszont, akik szintén nem voltak halálakor körülötte, megrémíthetné az alaktalan, idomtalan kísértet, s rossz érzéseket válthatott volna ki belőlük személyének ilyen felbukkanása.

Ezután a halott végleg búcsúzni szeretne, s kéri az élő, hogy akiknek illik, adja tovább üzenetét. A költő azonban váratlan kérésével megakasztja a búcsúzás

9 „Szegény Ányos! ő sebbe holt meg, gyógyíthatatlanba, de én nem kérdeztem tőle, hol vette?” (Pálczi Horváth levele Kazinczyhoz, 1789. ápr. 17-én Szántódról.) Idézve: „*Higgy, remélj, szeress*”, i. m., 205. Kazinczy pedig Ányos Krajnik Lászlóhoz írt levelének másolatára jegyezte rá: „Szegény Ányos, ki titokban éltél, s mohón kapván a tiltott gyönyörűséget, magadat a Helicon' elfelejthetetlen kárára idő nap előtt öled meg.” *Uo.*, 235. – Kazinczy szövegének további burkolt utalásai Ányos betegségének nemi fertőzésű eredetére engednek következtetni.

menetét, s ezzel az újabb fontos *retardáló* beavatkozásával nemcsak a feszültséget nyújtja el, hanem egyben filozofikusabb magasságokba is emeli a költeményt. Arra kéri a megholtat, a már boldog lelket, hogy mióta halálával e világból feljebb emeltetett e világból, „Beszélj meg, bődögabb mint 's mennyiben lettél?” Ez alapvetően jelentős információ számára, ugyanis ha a „természeti Tűdós okosság” hallgatja,

(...) az ugyan jövendő világot
Hifz, tart, és tanít-is egy olly boldogságot,
Melly követi ezen bődogtalanságot.

Azonban e tudós okosság, a tudomány, a filozófia e kérdésről másként vélekedik, csakúgy, mint a lélek és a test viszonyáról, illetve a világban való tartózkodási helyéről halál előtt és halál után.

Pálóczi Horváth, folytatva a megkezdett gondolatsort, előszámlálja a tudomány válaszait a test és a lélek mibenvalóságáról, összetartozásukról és elválásukról:

De, hogy ez, valamelly helyhez köttetne,
'S az ég, mint egy fényes bólt, olyan lehetne
Nem hifzi; 's bődoggá alig-is tétetne
A' Lélek, ha oda tsak azért sijetne –
Hogy a' más világnak minden ditsőssége
'S a' tefttül szabadúlt Lélek' könnyebbsége
Abban áll azt mondják, 's az a' nyeresége
Ha nintsen magára semmi nehézsége.
Ha meg-nyúgfzik 's tsendes Lelke' esmérete
Hogy úgy folyt 's úgy tölt-el a' teftben élete,
Hogy vádot magátúl nem érdemelhete,
Azt mondják, a' Lélek úgy idvezülhete.

A „testtül szabadult Lélek” megdicsőülése színhelyének a tudósok a Szentírást követve ugyancsak az eget tartják,

(...) de nem holmi tzifra fényességnek,
Mellyre nints fűksége Lelketlen vendégnek.

Vagyis a lélek a testtől elválván, az égbe kerül, a test pedig élet nélkül a földbe. Hivatkozik azokra is, akik Leibniz bölcs találmányát követik:

Nem hihetnek Lelket lenni teft hijjával,
Hanem láthatatlan kis teft Házatskával,
Mellyet mikor meg-hal, el-vifzen magával.¹⁰

Aztán a következő lépcsőfok:

Mások a' Lelkeket nem tartják Lelkeknek,
Hanem agy-velőnek, inaknak ereknek,
És így tsupa teftbül lett Lelkek ezeknek,
Meg-halnak a' tefttel, és el-temettetnek.

Megint mások a lelkek aluvásában hisznek, s olyan értelemben vannak a kérdéssel kapcsolatban, hogy a gondolatok nem a lélekben keletkeznek, hanem a testi érzékenységben, érzésekben. Ők hiszik ugyan a lélek létét, ám úgy képzelik, hogy a testtől elválván addig alszanak, amíg a testtel újból nem egyesülhetnek.

Sokann sem a Lélek' halhatatlanságát
Nem hízik, sem a' teft' ditső bódogságát
'S úgy tartják, mint Papok' költött hazugságát
A' fel-támadandók' Poklát, 's Menny-orfzágát.

De a Jézus Krisztust imádó igaz keresztyének azt vallják a halálról, hogy az csak „keveskori el-változás”, és

Él, 's a' halál utánn sem hal-meg a' Lélek
Kit én ofzthatatlan valóságnak' vélek,
Testem fel-támadván mind örökké élek
Minden boldogokkal, 's örvendezek vélek.

Ám azt, hogy miként folyik a feltámadás utáni élet, száj el nem mondhatja, szív el sem gondolhatja, ahogyan az a Szentírásban olvasható. Annyit tudhatni csak, hogy a halál után az ember eltemettetik, de a lelke lélekként él tovább. S ha a feltámadt testével újra egyesül, a testet is lelki testnek nevezhetni. Vannak sokan, akik a boldog mennyei életet testi boldogságnak képzelik,

10 Másutt így ír Leibniz felfogásáról: „Az ember magvában is megvagyón a Fiú embernek eleven valósága. Most megyek már a Lélekre: de itt rá kell szorulnom a Leibnicz borítékjára, vagy ha arra nem is, azt kell gondolnom: hogy a testnek a legkisebb eredeti valóságához hozzá vagnak kaptsolva az emberi Lelkek, és a nemzés alkalmatosságával el-választatnak az embertől, s újj ember lesz belőlök és más ember.” *Holmi II*, 130–131.

Mivel a' fzent Írók a' miket írának
Tefti embereknek íratva valának.

Horváth Ádám egyaránt utal itt a bibliai történetek íróira, de gondolhat vizuális élményekre is, azokra a képírókra, festőkre, akik a szakrális tárgyú képeiken szintén antropomorf alakokat örökítenek meg.

Végül a Poeta e dilemma megoldására kéri azt, aki már túl van minden evilági, földi mulandóságokon, s csak homályosan, mintegy vakon lát a végső kérdéseket illetően.

A halott költőtárs kijelenti, hogy első boldogsága az volt megdicsőült lelkének, hogy vége szakadt terhes kötelékének, mellyel testi szenvedéseinek börtönéhez kötött. Noha nem lehet annak zúgolódni, aki a földi kínoztól szenved, és ha a halálra kell gondolnia, elszomorodik, ám ha tudnák az élők, hogy mi csoda „gyönyörűséges változást kóstoltak” azok, akik testüktől már megszabadultak, még a legszerencsésebb testből is sietne a lélek a jobb életre, amelyet még csak elképzelni sem tudnak. Legfőbb boldogsága azonban az, hogy egyesülhetett Teremtőjével, vagyis visszatérhetett oda, ahonnan eredett, s akit élvén nem láthatott, már láthatja. Teste jövődő életét megtudhatja, lelke halhatatlan létét megélheti, mivel test nélkül való minden gondolata. De minderről mégsem számolhat be pontosan és részletesen, hiszen még Szent János és Pál sem tudta eldönteni, amikor elragadtattak, hogy mit hallottak, s testben láthatták-e, amiket láthattak. Ezt élő ember meg sem értheti, és meg sem tudja magyarázni.

S a halott üzenetének lényegét foglalja össze, amikor visszaautásítja azokat a tudományos-filozofikus magyarázatokat, amelyeket előbb az élő költő sorolt fel: tagadja a „tudós tudatlan” világmagyarázatokat, „Mind Mesék, és költött találmányok ezek”. A hatalmas „Isteni kezek” vitték végbe mindazt, amit „még Te hiszel, de én már érzek: / Isten adta beléd ártatlan Lelkedet”, amely „a bűnös testtel összekeveredett”, ezért nem csoda, „ha ő-is rosszra vetemedett”. Vagyis az eredendő bűn ellenére a lélek és a test egy személy, „egy állat”: egy lény. Egyébként pedig bárki „mit tartson jól-is, bolondul is” akár erről, akár a lélek halálon túli hollétéről, akár a jövődő feltámadásról, egy a lényeg:

Hogy vagyon Móseftek, vagyon Profétátok
Kiktúl az igazat meg-tanúlhatjátok,
Azok meg-mondották, őket hallgassátok.

A jelenés oka és értelme tehát kimondatott. Íme az egyértelmű üzenet: a hitében-erkölcsében megkérdőjelezett, legendáktól körülvett Ányos Pál pálos szerzetes eljutott kora metafizikus gondolkodásának legvégső határáig, ahonnan visszatért a keresztény/keresztyén katolicizmus középpontjához. Ahogy Bíró Ferenc oly pontosan megfogalmazta Horváth Ádám *A Lélek halhatatlansága felől való gondolatok* című elmefuttatásáról, hogy míg a newtoni válasz a „lélek

természetéről” való felfogásában nemcsak összeegyeztethető a keresztény vallás tanáival, de az annak alapja is, addig nála ez már (Ányoshoz hasonlóan) „a kételyekkel felbolygatott hit visszaszerzésének és megszilárdításának érdekében” történik.¹¹ Ányosnál a visszatérésnek, amely a világi gyönyörűségek örökös keresésének értelmetlenségétől a rendhez, az örömhöz és az állandósághoz vezet, egyetlen lehetősége Istenben és a Természetben található.¹² Valószínűleg e rokon gondolkodás is barátságuk oka és alapja volt, ám Bíró Ferenc szerint Horváthnál a newtoni szisztéma érvényben marad, és a beavatkozó hatalom, Isten, elengedhetetlen a világegyetem működéséhez.

Németh József Ányos és Horváth rokon gondolkodását véli felfedezni a *Felfedezett titok* című, önéletrajzi elemekből is építkező szentimentális regény hőséiben: „A halálos ágyán vallomást tevő ifjú vonásai, fontosabb gondolatai, még életkora is megegyezik *Ányoséval*, akinek utolsó napjainál a szerző jelen is volt.”¹³ Véleményét azzal támasztja alá, hogy a főszereplő sokat elmélkedik a lélekről, idegenkedik a szabadkőművesektől, mert „istentelennek” gondolja őket, s amikor megtudja, hogy nem ateisták, hanem éppen ellenkezőleg, a tételes vallások hívei, csatlakozni akar hozzájuk. A valóságban annyi a különbség, hogy Horváth Ádám valóban szabadkőműves lesz.

A Poeta végül a távozó Halott áldását kéri, s azt elnyervén, és egyúttal versét is szoros keretbe zárván újabb adalékkal gazdagítja a mű címének komplexitását:

Ah Atyám 's Barátom Ányos Pál formája!
Ah igaz Barátság' eleven példája!

A hagyományos (a halott és a családtagok dialógusára épülő) halotti búcsúztató vers tehát Horváth Ádámnál dramatikus stílusjátékká, filozofikus elmélkedéssé válik. Így tiszteleg a „Bessenyei és íróbarátai” közötti „Igaz Barátság” köteléke előtt.

11 Bíró Ferenc, *Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton*, ItK, 82(1973), 681.

12 *A világi gyönyörűségeknek haszontalansága* = „Higgy, remélj, szeress”, i. m., 161.

13 NÉMETH József, *Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő*, Veszprém, 1984 (Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 17).